

"גם לנשמה מגיע אוכל"

הלות לחסה חידוים ואקטואליה לפי סדר פרשיות השבוע

פרשת מקץ שנת תשפ"ד

גיליון מספר: 407

1. האם יש משמעות הלכתית לחלומות?
2. האם יש מציאות לחלום על דבר שאינו מציאותי ואינו יכול להיות? הוכח מפרשת השבוע!
3. האם עיוור מלידה יכול לראות בחלומו דברים שלא ראה מעולם?
4. איך פרעה חלם בליל ראש השנה על מה שיקרה במהלך השנה והרי הדין של ראש השנה הוא ביום ולא בלילה?
5. מדוע יש להתענות תענית חלום על חלום רע, והרי החלומות הולכים אחר הפתרון, ואפשר לפתור כל חלום לטובה ואז לא יצטרך להתענות?!
6. האם אפשר לעבור על איסור "לפני עיוור בפתרון חלומות? הוכח מפרשת השבוע!
7. מדוע יוסף לא התרחץ לפני שהוא בא אל פרעה?
8. חלום שחולמים כמה פעמים האם זה סימן שזה הולך לקרוא מהר? הוכח מפרשת השבוע!
9. כאשר אדם שעושה השתדלות האם זה חסרון באמונה ונענש על זה? האם ללכת לרופא משפחה זה חסרון באמונה? האם בדיקת אולטרה סאונד לאשה בהריון זה חסרון באמונה? האם מותר לעשות ביטוח חיים?
10. איך החמור של בנימין הסכים ללכת כאשר על גבו היה גביע גנוב?!
11. האם האחים היו צריכים לברך על יוסף "ברוך מחייה המתים"? מדוע?

"וַיִּזְמַתִּי לָהֶם בְּבֵיתִי וּבְחֻזְמוֹתַי יָד וְשֵׁם טוֹב מִבְּנֵי שָׁם עֹלָם אֲתֵן לָו אֲשֶׁר לֹא יִכְרֶה"
 דברי התורה והלימוד בעלון זה מוקדשים השבוע לזכר ולעילוי נשמת
 ר' אריה בראשי בן עשה וגאולה זצ"ל
 ר' יחיא קרואני בן יוסף ז"ל
 יהי רצון שיעמדו בתפילה ובתחינה לפני מי שאמר והיה העולם על כל בני
 עשפחתם הנכבדה ועל כלל עם ישראל לגאולה קרובה בחסד וברחמים אמן
 ת.ג.צ.ב.ה

עלון זה יוצא לאור בס"ד ע"י בית המדרש "בית - יוסף"
 לע"נ רבי יוסף ב"ר יצחק ז"ל ויצמן
 רחוב קרית יערים 32 גבעת זאב

1. האם יש משמעות הלכתית לחלומות?

במשך היום כמו שאומרת הגמרא במסכת ברכות (דף נה ע"ב): "אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו" דהיינו: ממצבי הרוח העוברים עלינו, מהמצב הבריאותי של הגוף והנפש, וכדומה...

ועל כן אמרו חז"ל בגמרא במסכת ברכות (דף נה ע"א): "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון, כשם שאי אפשר לתבן בלא בר, כך אי אפשר לחלום בלי דברים בטלים". כלומר, כל חלום, גם אם הוא חלום אמיתי, טומן בחובו דברים שאינם אמתיים.

ובהמשך הגמרא ממשיכה לאמר בשם רבי ברכיה ש"חלום, אף על פי שמקצתו מתקיים, כולו אינו מתקיים". הראיה שמביאה הגמרא לכך היא מחלומות יוסף של פרשת וישב: אמנם מדובר בחלום אמיתי, אבל אפילו חלום זה לא נמלט מדברים בטלים – שכן אמו של יוסף מעולם לא השתחוותה לו.

אם כך נאמר על חלומות של אמת – חלומות שבאים כנבואה אלוקית, קל וחומר בנוגע לחלומות שאין להם מקור אלוקי ועד נבואי, שכולם שווים, פרי דמיונו של החולם. מן המותר לציין שהגישה הפרוידיאנית, הרואה בחלום פתח לניבוי נפשו של החולם, אינה מופיעה בדברי חז"ל וחקמי ישראל.

למרות החשדנות שבה יש להתייחס לחלומות, קובעים חז"ל בגמרא במסכת ברכות (דף נז ע"ב) שחלום הוא אחד מששים לנבואה, ולכן הם מקדישים חלק נכבד מתוך פרק י במסכת ברכות לכל העניין של פתרון חלומות שונים.

ההתייחסות הכללית לחלומות היא אפוא אמביוולנטית. כשמואל היה חולם חלום רע, היה קם ואומר: "וחלומות השווא ידברו". כשהיה חולם חלום טוב, היה מכריז: "וכי החלומות השווא ידברו! והכתיב: בחלום אדבר בו". רבא יישב את הסתירה בין הפסוקים בהבחנה בין חלומות שונים: יש חלומות הבאים על-ידי מלאך, ויש שבאים על-ידי שד. רבא לא בירר לנו איך ניתן להבחין בין חלום שבא על-ידי מלאך, לבין חלום שמקורו משד, ובהמשך דברינו נראה שקשה להבחין ביניהם.

האם החלום חלום אמת

התשב"ץ (ח"ב סימן קכח) כתב, שאין הכוונה מלאך ממש, אלא אדם ששכלו זך ונקי מכל מחשבות רעות, ואכל מאכלים עדינים וטובים שאינם מעלים למח אדים מזיקים, יש לו כח שכל עליון, והוא רואה בשנתו מראות נכונים.

וכן כותב האברבנאל בתחילת פרשת מקץ שאמיתות החלום הוא כפי ששכל האדם זך, ודעתו מיושבת, וגופו מאוזן הן מבחינה נפשית והן מבחינת תזונה.

וכעין זה כותב המשנה ברורה (שער הציון סי' רכ סק"א), שאם אדם חלם חלום לאחר שהיה שרוי בצער במהלך היום, כגון שהתענה, אין לחלום שום משמעות, ואף על חלום רע אין לאדם לדאוג עליו כלל.

משמעות החלום

עשרה אנשים שיתירו לו את הנידוי. הרא"ש מסביר במקום (ד"ה צריך עשרה), שהגמרא בברכות (נז ע"ב) אומרת שחלום הוא כמו נבואה, לכן יש חשש שהנידוי אמיתי ומשום כך צריך להתירו – משמע מכאן שיש משמעות הלכתית לחלומות.

בביאור ההבדל בין הגמרא בנדריים הפוסקת שצריך להתיר נידוי בחלום, לבין הגמרא בסנהדרין הפוסקת שאין להשיב את הכסף למרות שהאב התגלה בחלום ואמר למי שהוא שייך, נאמר באחרונים מספר ביאורים:

בפרשת השבוע שעבר פרשת וישב מספר יוסף על חלומותיו לאחיו, בהם מופיע שימלוח עליהם והם ישתחוו לו. הגמרא במסכת ברכות (דף נה ע"ב) אומרת, שאדם חולם בלילה בדרך כלל על מה שחשב ביום, ואין בחלומות נבואה או רמז לעתיד. האחים לא אהבו את החלומות של יוסף ככל הנראה מהסיבה הזאת – הם חשבו שיוסף מהרהר ביום על רצונו למלוח עליהם, ולכן חולם על כך בלילה. בפרשת השבוע פרשת מקץ, אנו מוצאים את חלומותיו של פרעה, אף הם חלומות נבואיים המבשרים את הבאות על מצרים. וכך אנו מוצאים בפרשת ויצא, שהקב"ה מתגלה אל יעקב בחלום הלילה בהתגלות של סולם, אליו ניצב ה', וכך מתוארת הנבואה בכללות: "בחלום אדבר בו" (במדבר יב, ו). וכן הקב"ה מתגלה אל שלמה המלך בחלום (מלכים א, פרק ג), ובו מבקש שלמה את בקשתו המפורסמת – החכמה.

גם לאינם יהודים יש גילויים מעין אלו, כגון אבימלך (בראשית כ, ג) ולבן הארמי (בראשית לא, כד). כך נמצאים עוד חלומות בעלי משמעות בתורה ובנביאים (כגון חלומו של נבוכדנצר).

לעומת זאת, הפסוקים גם מזהירים מפני הסתמכות על דברי חלומות: וכך אומר זכריה הנביא: "וחלומות השווא ידברו" (זכריה י, ב), וכן כתב החכם מכל אדם בספר קהלת: "כי ברב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלוהים ירא" (קהלת ה, ו).

אמנם, יש לפרש פסוקים אלו כמכוונים לקוסמים השואלים בתרפים, שדבריהם דברי שקר ואין לשמוע להם. אין כאן בהכרח שלילה של ממשות החלומות בכלל, אלא חלומותיהם של נביאי השקר, ומסוג חולמי החלומות עליהם מדבר הנביא ירמיהו (ירמיהו כט, ח).

מכך שחלומות יוסף אכן התקיימו בסוף, והאחים אכן השתחוו לו, עולה שלפעמים יש משמעות לחלומות וצריך להתייחס אליהם. בעקבות כך ראוי לדון כיצד יש להתייחס לחלומות במישור ההלכתי. כמו כן נראה את מחלוקת הפוסקים בשאלה, האם אדם שנודר נדר בחלום חייב לקיימו, וכיצד יש לבטל חלומות רעים.

ברור לכל חולם אנושי שלא כל דברי החלומות מהווים גילוי של אמת נבואית או אמת כלשהי. החלומות שאנו חולמים מושפעים מעיסוקנו

בגמרא במסכת ברכות (דף נה ע"ב) וכן במהרש"א (ח"א ד"ה ולאדם וד"ה אימא) מבואר שישנם שלושה סוגי חלומות: א. רוב החלומות נגרמים ממה שאדם מהרהר במהלך, לחלומות אלו אין שום משמעות. ב. חלומות הנמסרים על ידי שד, על חלומות אלו אמר זכריה הנביא "כי התרפים דברו אוון והקוסמים חזו שקר וחלומות השווא ידברו הבל נחמוני". (זכריה י ב) וחלומות אלו על אף שמתגשמים לעיתים אין צריך לחשוש להם, ואינם מדויקים, כפי שהתרפים והקוסמים אף שלעיתים מגידים עתידות נוטים לזבזב ולא לדייק. אך נמסרו לנו דרכים להטיב את החלום וכפי שנבאר, שיתממש רק לטובה. ג. חלומות הנמסרים על ידי מלאך, ועל חלומות אלו אומרת הגמרא במסכת ברכות (דף נז ע"ב) שהם כעין נבואה.

האם יש משמעות הלכתית לחלומות? בשאלה זו יש סתירה בין הגמרא במסכת סנהדרין לבין הגמרא במסכת נדרים: מצד אחד, הגמרא בסנהדרין (דף ל ע"א) כותבת: שבמקרה בו אדם נפטר בלי להחזיר כסף שהיה מופקד בידו, גם אם המת מתגלה בחלום לאחד מצאצאיו ואומר לו היכן נמצא הכסף המופקד ולמי הוא שייך, הן לא צריך להתייחס לחלום ולהחזיר את הכסף, כי חלומות שווא ידברו, וכך פסק השולחן ערוך (חוי"מ רנה, ט) – משמע מכאן שאין משמעות הלכתית לחלומות.

ומצד שני, הגמרא במסכת נדרים (דף ח ע"א) מביאה בשם רב יוסף, שבמקרה בו אדם חלם בלילה שמנדים אותו מהשמיים, הוא צריך לקחת

סליחה מן הנפטר, ואולי זה יועיל להפסקת החלומות. במקרה שלא, אכן יהיה מותר להעביר אותו מקום בגלל שמדובר בספק סכנה, ובגלל שבכל מקרה מבחינה פסיכולוגית זה יועיל לאימו וירגיע אותה.

הדברי יציב (יו"ד קכב) הלך לכיוון שונה משאר הפוסקים, וחילק בין הגמרות על פי גמרא נוספת במסכת ברכות (נה ע"ב) שראינו בפתחה. כפי שראינו, הגמרא כותבת שאדם חולם בלילה על מה שהוא חשב ביום. משום כך אומר הדברי יציב, מסתמא אדם לא חושב ביום על כך שינדו אותו מהשמיים, לכן אם בכל זאת חלם על כך בלילה, כנראה שיש בחלום אמת, והוא צריך להתירו.

לעומת זאת, מסתמא הבן ידע שיש אצל אביו שנפטר כסף ששייך לאנשים אחרים, זה הטריד אותו, והוא חשב על כך במהלך היום. לכן אם הוא חלם בלילה שאביו מראה לו היכן הכסף, אין צורך להתייחס לחלום, והחלום נובע מהרהורי ליבו (ועל אף שהכסף נמצא בדיוק במקום בו אמר לו אביו בחלום), ובלשונו: "ובגוף הדבר כשאני לעצמי היה נראה לי לחלק בזה וליישב סתירת הסוגיות, על פי מה שאמרנו בגמרא במסכת ברכות (דף נ"ה ע"ב) שהחלום מהרהורי לבו. דאם הרהר מזה ביום, בכהאי גוונא אמרינן דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין, ולפי זה בסנהדרין שאמרנו היה מצטער על מעות שהניח לו אביו, הרי שהיה טרוד במחשבותיו ובמעשיו במעות הללו, לכן אין ממש בדברי החלום. מה שאין כן בהך דנדרים, שנידוהו בחלום, שלא הרהר כלל בזה, לכן הצריכו לחוש לה ולהתירו".

אם כך יוצא, שבעוד שלפי הפירושים הקודמים בכל עניין אין לתת את הכסף, לשיטתו אם אותו הבן לא חושב על הכסף כלל ואביו היה מתגלה אליו בחלום ומורה לו היכן הכסף, הייתה עליו חובה לציית לדברי החלום ולהחזיר את הכסף לבעליו. כמו כן ובכיוון השני, בעוד שלשאר הפוסקים תמיד חוששים ומתירים את הנידוי בחלום, לשיטתו אם לא חשבו על כך אין חובה להתיר.

נדר בחלום

גם באמת נדר את אותו נדר בהקיץ, ולא שלא זוכר שנדר אותו. במילים אחרות, באמת אין משמעות לכך שנדר בחלום בלילה, אלא שהחלום בלילה, מעיד על כך שנדר ביום נדר שיש לו משמעות.

כפי שהעיר מו"ר הגר"א וייס שליט"א בדברי חלומות, דבריו של החתם סופר קשים מאוד. מעבר לכך שמלשון הרשב"א לא משמע כתירוצו, עוד יש לתהות, מדוע שנחשוש שאדם לא יזכור את מה שנדר בעודו ער, ובגלל חלום נאמר שהוא אכן נדר כך והוא יהיה חייב להפר את נדרו!! הרי הוא טוען שהוא לא נדר ביום!

ובלשונו של מו"ר הגר"א וייס שליט"א: "ובשו"ת חתם סופר כתב, דצריך לחשוש לנדר לא משום החלום אלא משום דבדרך כלל אדם חולם בלילה מה שהוא חושב ביום. והדברים חידוש גדול, דמהיכי תיתי לחדש דצריך לחשוש שמא "אמר" וקיבל את הנדר ביום ואם הוא אומר ברי לי שלא קבלתי על עצמי נדר זה למה נסתור דבריו, וכמובן פירוש זה רחוק מאד בכוונת הרשב"א.

משום כך תירצו מו"ר הגר"ש וואזנר זצוק"ל בספרו שבט הלוי (יו"ד ד קכו) וכן מו"ר הגר"א וייס שליט"א (שם) שגם כאשר אדם חלם שנידו אותו משמיים, אין הכוונה שהוא ממש מנודה כמו אדם שנידו אותו בבית דין, אלא שמכיוון שכך הראו לו מהשמיים בחלום, יש לחשוש שמדובר בסימן רע. כך גם נדר בחלום, אין הכוונה שמדובר בנדר גמור, אלא שמכיוון שכך הראו משמיים, יש לחשוש ולעשות התרה.

התשב"ץ (ב קכח) מתרץ: שמכיוון שיש חלומות שבאים על ידי מלאך והם אמתיים, ויש חלומות שבאים על ידי שדים והם שקריים - יש להתייחס לכל חלום כספק אמיתי. לכן, כאשר מדובר בדיני ממונות, משאירים את הכסף אצל מי שהיה עד עכשיו, כמו כל מצב של ספק ממון בו משאירים את הכסף אצל המוחזק. לעומת זאת, כאשר נידו אדם מהשמיים בחלום - מדובר בספק בדיני איסורים, ובדיני איסורים כאשר יש אפשרות לצאת מידי ספק על ידי תקנה (כמו כאן שאפשר להתיר את הנדר) יש לחשוש ולבצע את התקנה, ובלשונו: "ידוע שבכל דבר שבממון, יש לנו להעמיד הממון שנפל בו הספק בחזקתו. ועל זה אמרו באותו אחד שהיה מצטער על מעות מעשר שני שהניח אביו, שאין לו לסמוך על החלום, ויונח הממון ההוא בחזקתו כאשר היה קודם החלום, אבל במי שנידוהו בחלום הרי זה ספק מנודה, והרי זה כספק איסורה ומן הספק צריך היתר, ככל ספק איסורה".

רבי שמואל לנדאו בספרו שיבת ציון (סי' נב, אך בסוף דחה אותו) בניגוד לדברי התשב"ץ כתב שרוב החלומות לא אמתיים, לכן כאשר אדם חולם חלום שחייב כסף, הוא לא צריך לשלם אותו - כי אין הולכים בממון אחרי הרוב. לעומת זאת, במקרה בו נידו אדם משמיים, יש בכך חשש סכנה, וגם אם ברוב המקרים אין ממש בחלומות - בדברי סכנה חוששים גם למיעוט.

וכן כתב בשו"ת אפרקסתא דעניא (יו"ד קמז) בו הוא נשאל על ידי אשה אחת, האם מותר להעביר את קבר בנה שנפטר ליד קבר סבו, מכיוון שאותו הבן מתגלה אליה כבר זמן מה בחלום, ומאיים עליה שאם לא תעביר יחנוק אותה. להלכה פסק, שאמנם בדרך כלל לא הולכים אחרי דברי חלומות, אבל מכיוון שמדובר כאן בספק פיקוח נפש יש לחוש ולהעביר את הקבר.

מכל מקום הוסיף, שמכיוון שלא מדובר בדבר פשוט להעביר מקום את המת, מן הראוי לפני כן לשלוח עשרה אנשים (מעין בית דין), שיבקשו

כאשר נידו אדם בחלום, אין מחלוקת שיש לחוש לכך ולהתירו וכפי שכותבת הגמרא בנדרים. אך מה יהיה הדין במקרה בו אדם נדר בחלום? רוב הראשונים וביניהם הר"ן בגמרא במסכת נדרים (דף ח ד"ה כ"ש) כתבו, שבדברי חלומות אין משמעות, ולכן לא צריך להתיר הנדר, וכך פסק גם הרא"ש (כלל ח, יא) ובעקבותיו הטור (יו"ד רל).

מה ההבדל לשיטתם בין נדר שלא צריך התרה, לנידוי שכן צריך? הרא"ש הסביר (שם), שכאשר אדם נודר נדר, הוא חייב לבטא אותו בשפתיו כדי שיהיה לו משמעות, לכן גם אם אדם חולם על כך שנדר, אין לכך משמעות כל עוד לא הוציא את הנדר בשפתיו. מנגד, כאשר אדם חולם שנידו אותו בשמים, יש בכך סימן קללה, ולכן צריך לחשוש שהחלום אמיתי, ובלשונו: "הנודר או נשבע בחלום, ששאלת אם צריך התרה כמו נדוהו בחלום. דע כי אין צריך כלום, דאפילו הנשבע בהקיץ, צריך שפיו ולבו יהיו שווים - כלומר שהוא יתכוון לדבריו כל שכן בחלום, שאין כאן לא פה ולא לב. ולא דמי לנידוהו בחלום, דהתם סימן קללה הוא, שהרחיקוהו מן השמים וצריך קירוב".

הרשב"א (א תרסח) חלוק ופסק בעקבות תשובות הגאונים שיש השוואה בין הדינים, ואדם החולם שנדר נדר - צריך ללכת לעשרה אנשים היודעים לקרוא ולשנות שיתירו לו את הנדר. כיצד יישב את קושיית הרא"ש, שכדי שנדר יחול צריך שיאמרו אותו בפה, ומשום כך הנדר לא אמור לחול? נאמרו באחרונים שני תירוצים:

החתם סופר (יו"ד רכב) מתרץ, שכוונת הרשב"א לומר, שמכיוון שבדרך כלל אדם חולם על מה שעשה ביום, אם הוא חלם בלילה שנדר, מסתמא

להלכה

שד ובוודאי שלא על ידי מלאך שצריך להיות בדרגה גבוהה מאד לזכות לחלום כזה, ולכן אין להתענות כלל בימינו על חלומות, ומי שמפחד יאמר בברכת כוהנים את הנוסח, וכפי שנפרט בהמשך.

וכן כתב מו"ר הגר"מ שטרנבוך שליט"א בספרו חכמה ודעת (בראשית מא א) בשם החזון איש, שבימינו רק לגדולי הדור או מלך מראים חלום בר משמעות. למרות קושיית הראשונים על הרשב"א, למעשה פסק מרן השולחן ערוך (יו"ד רי ב), שמכיוון שאין הפסד ממוני בהתרת נדרים, יש לחוש לדעתו, ואדם שחלם שנדר בחלום צריך שיתירו לו עשרה אנשים.

החקרי לב (ח"מ ח"ב סי' ק"ח ד"ה ומכל זה) כתב שלפי דברי התשב"ץ והאברבנאל (שהבאנו בפסקה: האם החלום אמת) בימינו אנו אין לחשוש כלל לחלומות. ואם הדברים אמורים על ימי החקרי לב, על אחת כמה וכמה שבימינו ובפרט לאנשים מהשורה אין אפשרות שיראו חלומות מהסוג של נבואה.

וכן כתב החזון איש בספרו קובץ אגרות (ח"ב סימן קמט) וכן מובא בספר אורחות רבינו (ח"א מהדו"ח עמוד קל, וכן בדינים והנהגות פ"ה אות ד) שמרן החזון איש הורה שבימינו לא מצוי כלל חלומות אמת לא על ידי

במקרה בו הוא לא מצליח להשיג עשרה אנשים, מספיק שלושה, וכן פסק רבנו יוסף חיים זיע"א בספרו בן איש חי (שנה שניה פרשת ראה) וכן בחכמת אדם (כלל צד, ד).

הכל הולך אחרי הפה

לפותר החלומות, ולכן פירש לו את החלומות בצורה טובה. רבא לעומת זאת לא שילם לפותר החלומות, ולכן פירש לו את כל החלומות בצורה גרועה, כגון שיפסיד את כל כספו, שאשתו וילדיו ימותו וכן על זו הדרך - וכך אכן קרה לאחר שרבא גילה שכך אותו פותר חלומות עשה לו, קילל אותו שימות על ידי המלכות בצורה משונה. בסופו של דבר המלכות תפסה את פותר החלומות, קשרה אותו לשני דקלים שכופפו, ולאחר מכן שחררו את הדקלים והוא נחצה לשניים.

הטבת חלום

ובהמשך דבריו כותב הגר"מ פיינשטיין זצ"ל שלא זו בלבד שיש להפסיק כדי להקשיב לברכה, אלא אם המתפלל נמצא מאחורי הכהן - מותר לו להפסיק באמצע התפילה וללכת להיות לפני החזן, כדי שיהיה כלול בברכה, וכפי שכותבת הגמרא במסכת ראש השנה (דף לה ע"א), שעם שנמצא מאחורי הכהנים אינו כלול בברכה.

וכן כתב מו"ר הגר"ש אויערבאך זצ"ל (תפילה, נשיאת כפים, אות ג) אם כי חלק על הגר"מ פיינשטיין זצ"ל וסבר שאין ללכת באמצע התפילה לפני הכהנים, ושהמתפלל מתברך גם אם הוא נמצא מאחורי הכהנים. טעם הדבר הוא ככל הנראה, שמכיוון שהמתפלל אנוס, הוא כלול בברכה למרות שהוא עומד אחרי הכהנים, וכמו העם שבשדות שכלול בברכה.

מרב הראשון לציון מו"ר הגר"ע יוסף זיע"א כותב בספרו שו"ת יביע אומר (או"ח ז יב), שאמנם המתפלל ושומע ברכת כהנים יכול להפסיק, אך אינו מחויב לכך. בטעם הדבר נימק, שאמנם לדעת ספר החרדים יש מצווה על הקהל להתברך, ואולם הריטב"א בגמרא במסכת סוכה (דף לא ע"א) חולק על דבריו, וסובר שאין מצווה על הקהל להתברך (וכתב החתם סופר (או"ח קסז) שכך סוברים רוב הראשונים), ולכן לשיטתו וודאי שאין טעם להפסיק ולהקשיב. לכן הרוצה לחשוש לדעת ספר היראים, יכול לשתוק ולהקשיב לברכה, אבל אין חובה ובלשונו: "המורם מכל האמור שהעומד בתפלת שמנה עשרה אין צריך להפסיק כדי לשמוע ברכת הכהנים, ואפילו בין ברכה לברכה. ומכל מקום, אם רצה להפסיק בין ברכה לברכה להאזין ולהקשיב לברכת הכהנים, רשאי לעשות כן, ולא חשיב הפסק. אולם אם הוא עוסק בקריאת שמע וברכותיה, וכל שכן בפסוקי דזמרה, ראוי שיפסיק בבין הפרקים כדי לשמוע, ואם כך יש לעיין כיצד מלכתחילה הורו חכמים לאדם שחלם חלום לעשות את הטבת החלום באמצע ברכת כהנים?

ג. הגמרא כותבת אפשרות נוספת כדי לבטל את כוחו של החלום היא, שאדם יתענה תענית ויחזור בתשובה. הגמרא במסכת שבת אומרת "שיפה תענית לחלום כאש לנעורת (לקש)". כפי שהגמרא מציינת, התענית היא לא דבר חשוב כשלעצמו, אלא שמטרתה לעורר את האדם לתשובה, ואז אם נגזרו עליו דברים רעים הם יתבטלו (ומותר להתענות תענית חלום אפילו בשבת).

2. האם יש מציאות לחלום על דבר שאינו מציאותי ואינו יכול להיות? הוכח מפרשת השבוע!

החזקוני מתרץ: שאין הכוונה לשון בליעה ממש, שהרי אין מראים לאדם דבר שאי אפשר יכול להיות כגון פילא דליעול בקופא דמחטא, אלא הכוונה היא שהשיבולים שגדלו כל כך למעלה עד שהם כיסו את השיבולים הראשונים וזה הגיע למצב שהשיבולים המלאות לא נראו מלשון כבלע את הקדש.

החתם סופר מתרץ: מכלל זה הבין פרעה שחלמו על הפרות והשבילים הוא אות מהשמיים, כיון שהוא לא הרחר מדברים אלו ביום, ולכן אמר "לא רעיתי כהנה בכל ארץ מצרים לרועי", והיינו שלא היו פרות כאלו במחשבת מעולם, ובהכרח אין זה חלום מהרהורי לבי.

3. האם עיור מלידה יכול לראות בחלמו דברים שלא ראה מעולם?

סוג נוסף של חלומות, מופיע באריכות בגמרא במסכת ברכות (נה ע"ב) - נו ע"ב). הגמרא אומרת, "שכל החלומות הולכים אחרי הפה", כלומר, כאשר אדם חולם חלום, אם יפרשו לו את החלום בצורה טובה, אז החלום אכן יתגשם לטובה. לעומת זאת אם יפרשו לו את החלום בצורה לא טובה, אז כך יקרה.

הגמרא ממחישה נקודה זו, ומביאה סיפור על אביי ורבא, שהיו חולמים הרבה חלומות והלכו לאדם שהיה מומחה בפתרון חלומות. אביי שילם

למרות שבאופן כללי מומלץ להתעלם מדברי חלומות, שכן רוב החלומות נובעים ממחשבות של האדם במהלך היום, פחדים ורצונות שלו, בכל אופן, במקרה בו אדם מפחד מחלום שראה, הגמרא מביאה לו מספר פתרונות כדי להטיבם:

א. שאם אדם רואה חלום רע שמטריד אותו, הוא יכול ללכת לשלושה אנשים שאוהבים אותו, והם יעשו לו הטבת חלום, כלומר יפרשו לו את החלום בצורה טובה, ובעקבות כך החלום יתגשם לטובה.

ב. פסק מרן בשולחן ערוך שבזמן ברכת כהנים, יאמר החולם חלום רע, את הנוסח שמביאה הגמרא: "ליקום קמי כהני בעידנא דפרסי ידיהו, ולימא הכי (יאמר בזמן ברכת כהנים): ריבוננו של עולם, אני שלך וחלומותיי שלך, חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא... אם טובים הם - חזקם ואמצם כחלומותי של יוסף, ואם צריכים רפואה - רפאם כמי מרה על ידי משה רבינו, וכמרים מצרתה... וכשם שהפכת קללת בלעם הרשע לברכה - כן הפוך כל חלומותי עלי לטובה."

ואולם לעני"ד יש לעיין לפי דעת החרדים שהועתקה במשנה ברורה וז"ל: כתב בספר חרדים מצוות עשה לברך כהן את ישראל שנאמר כה תברכו את בני ישראל וישראל העומדים פנים כנגד פני הכהנים בשתיקה ומכוונים לבם לקבל ברכתם כדבר ה' הם נמי בכלל המצווה עכ"ל. בפשטות נראה שצריך להקשיב. אם כי אתה צודק שעצם זה שהוא רוצה לקבל את הברכה, זה כבר אמור להכליל אותו במצווה. ובפשטות מי שאומר את הנוסח הזה לא מקשיב, כי זה לא שגור על פיו, ואינו דומה למודים דרבנן. אם כך יש לעיין כיצד תיקנו חז"ל לומר באותו הזמן הטבת חלום ולבטל על ידי כך את המצוות עשה?

ויותר הרי אם אדם היה באמצע תפילה והגיעו הקהל לברכת כהנים האם עליו להפסיק בתפילתו וישמע ברכת כהנים?

הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בספרו שו"ת אגרות משה (או"ח ח כ) שמבסס על דעתו של ספר החרדים (ד, יח) שחידש, שבנוסף על המצווה שיש לכהנים לברך את הקהל - יש גם מצווה על הקהל להתברך. לכן כדי לקיים את המצווה, יש לשתוק בתפילה ולהקשיב לברכה.

"ותבלענה השבלים הדקות את שבע השבלים הבריאות והמלאות וייקן פרעה והנה חלום" (מא ז).

והקשו המפרשים: ממה שנאמר בגמרא במסכת ברכות (דף נ"ה ע"ב) אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, שנאמר אנת מלכא רעיונך על משכבך סלקו, ואיבעיית אימא מהכא ורעיוני לבבך נדע, אמר רבא תדע, דלא מחו ליה לאינש לא דקלא דדהבא, ולא פילא דעייל בקופא דמחטא, ואם כן צריך להבין איך יכול להיות שפרעה חלם שהשיבולים הדקות בלעו את השיבולים המלאות, והרי לא מצינו מעולם ששיבולים יבלעו משהו אחר?

לעלות בדמיונו, בעת חלומו. ומה נפלאה ידיעה זו, שבכוחה להפנים את משמעות הדברים, מדוע אין ביכולת אנוש לדמיין את השם בשום פנים ואופן, שכשם שהעיוור לא יוכל לדמיין מה שאינו מכיר בחושיו, ולכן כשמעלה הוא בדמיונו נהר גועש, לא יראה מראה שצף קצף המים וכמותם, אלא בדמיונו ישמע את קול המים הרבים, ואת הלחות העולה באוויר, והרוח הנושבת בפניו וכדומה, וזאת אע"פ שניצב עמו איש הרואה, ומסביר לו בכל כוחו את מראה הנהר ומימיו, וכיצד ניתן לדמיין, הן לא יגהה מזור לעיור, שהוא בכח דמיונו לעולם לא יוכל לדמיין את מראה הנהר, לפי שמעולם לא ראה נהר או מים וכדומה, ויוכל לדמיין רק את אשר הוא מכיר בחושיו. וכאמור שבחלומותיו אינו רואה מראות, אלא בדברים שמכיר הוא בחושיו ומשתמש בהם.

דבר מעניין ראיתי בספר ההוכחות של ע"ד ערן בן עזרא (מהדורה שלישית עמ' 208, ושם מציינן היכן ניתן לראות עדות זו) שמביא את עדותה של ויקי נורתוק מאנגליה, שהינה עיוורת מלידה, שחווה מוות קליני, ואז בעת המוות, לראשונה בחייה ראתה וז"ל, דבר זה אירע בשנות העשרים לחייה, לאחר שעברה תאונת דרכים קשה, מתה מוות קליני, ולהפתעתה ראתה את עצמה בבית החולים שוכבת על המיטה, כאשר היא מרחפת מעל גופתה. היא אומרת שמעולם לא ראתה מימיה כלום, לא אור ולא צללים, גם לא שחור, ובחלומותיה חווה חושי רגש, טעם, ריח, ללא מראות מוחשיים, ובלשונה "כי אין לי ידיעה איך נראים הדברים". ולכן היא מספרת שהייתה זו חוויה מפחידה, כיון שהיא אינה רגילה לראות דברים באופן מוחשי, ולראשונה בחייה ראתה. פתאום היא זיהתה את שעה, ואת טבעת הנישואין שלה, ואז שאלה את עצמה זה הגוף שלי? האם אני מתה וכו'.

ומה נפלאים דבריו של הנשר הגדול הרמב"ם בפירושו המשניות (רפ"י דסנהדרין) בלשונו הזהב במילים קצרות הקולעות אל השערה וז"ל: כמו שלא ישיג הסומא עין הצבעים, ואין החרש משיג שמע הקולות, ולא הסריס... כן לא ישיגו הגופות התענוגות הנפשיות. ע"כ.

4. איך פרעה חלם בלילה ראש השנה על מה שיקרה במהלך השנה והרי הדין של ראש השנה הוא ביום ולא בלילה?

ותירץ שבראש השנה יש שני דינים, יש דין אחד על ישראל, ויש גם דין על הגויים והטבע, הדין על עם ישראל תלוי בקידוש החודש והלכך הוא ביום, אולם הגויים וכל הטבע דינם בלילה. וכמו שמבואר בחז"ל בגמרא במסכת כריתות (דף ו ע"א) שבלי לראש השנה אוכלים סימנים, והוא משום שיהא סימן טוב לטבע העולם שנידון בלילה. נמצא שפרעה שדינו כבן נח ומצב תבואת המדינה שהיא בטבע העולם, דינם בלילה, ועל זה חלם פרעה.

"ויישן ויחלום וכו' ויהי בבקר ותפעס רוחו" (מא ה).

הרגאטשובר זצ"ל בספרו צפנת פענח (מא י) הקשה דאיתא בגמרא במסכת ראש השנה (דף יא ע"א) שבראש השנה יוסף יצא מבית האסורים, נמצא שפרעה חלם בלילה ראש השנה.

וצריך עיון איך פרעה חלם על מצבו ועל מצב תבואת המדינה, והרי הדין על זה הוא ביום ראש השנה, ולא בלילה ואם כן איך פרעה חלם על זה בלילה.

5. מדוע יש להתענות תענית חלום על חלום רע, והרי החלומות הולכים אחר הפתרון, ואפשר לפתור כל חלום לטובה ואז לא יצטרך להתענות?

ואומר "עין השמש" כיון שנקט כך שאפשר לפתור לטובה, חיבר בסוף סיפור קונטרס "פתרונים לטובה" והוא רשימות פתרונים לטובה והגדות פסוקים לטובה אל אותם החלומות שבספר "פתרון חלומות" לא נאמר בהם כי טוב. וכיון שיש הרבה אנשים שחולמים על שיניים שנפלות ומבואר בגמרא ובספרי הפתרונות שזה סימן רע, יש בנותן טעם להביא מה שכי' הרב הנ"ל פתרון לטובה בחלום זה. וז"ל (אות נ"ב): "שמורים לו מן השמים שישמור שלא יקלקל כלי המבטא שלו שכבר פגומים, יותר ויותר בדיבורים אסורים. ועוד פתרון מהגאון מו"ה אברהם שמואל זצ"ל גאב"ד אישישוק, שינקה מעול חובותיו מהיות "עבד לוה לאיש מלווה", שכמו שעבד יוצא בהפלת שן, כך הוא יצא מעול חובותיו", עכ"ל.

"ויהי כאשר פתר לנו כן היה אתי השיב על כני ואתו תלה" (מ"א יג)

בספר עין השמש על המהרי"ל (להרמ"ש שפירא זצ"ל עמוד 66) מביא איגרת ששלח להנצי"ב מוולוז'ין, על עניין החלומות שמתענים עליהם בשבת, למה לא יפתרו את החלום לאדם החולם לטובה ויעיל ועל ידי כך לא יצטרך להתענות תענית חלום, וכמו שמבואר בירושלמי וכן במדרש רבה בפרשת מקץ, והרי נאמר בגמרא במסכת ברכות (דף נו ע"א) כל החלומות הולכים אחר הפה, ועיי"ש מה שהשיב לו.

6. האם אפשר לעבור על איסור "לפני עיוור בפתרון חלומות? הוכח מפרשת השבוע!

אחר הפה הרי על פיך יעבוד עבודה זרה וכתוב "ולפני עור לא תיתן מכשול" (ויקרא יט יד) אמר לו כיון שגם בלי שהייתי פותר לו כך את חלומי הוא היה מוכיח ומטיף לעבודה זרה, אין לחשוש ל"לפני עיוור"

אבל מי שפותר ליהודי שיחטא, כאלו הוא החטיאו, וזהו שנאמר "מחטאי אדם בדיבור" (ישעיהו כט כא) אף על פי שהפותר חכם ויודע שגם אם לא יפתור יתקיים כך אעפ"כ לא יפתור שלא יבוא לידי עוון על ידי הפתרון. (ועיי' באריכות בשו"ת מן השמים סימן כ"ב בעניין השאלה איך החלומות הולכים אחר הפתרון).

"ויהי כאשר פתר לנו כן היה אותי השיב על כני ואותו תלה" (מא יא)

הגמרא במסכת ברכות (דף נה ע"ב) לומדת מכאן: "שכל החלומות הולכים אחר הפה", כלומר הולכים אחר הפתרון של החלום. וכתב בעל הטורים: "כאשר פתר" - בגימטריה "שהחלומות הולכים אחר הפה".

בספר חסידים (אות תמ) מובא שכומר אחד חלם חלום ובא ליהודי שיפתור לו את חלומו, פתר לו היהודי שפתרון החלום הוא: שיתנו לו כמה עניני עבודה זרה, ויוכיח בהם ויורה לעם חוקות הגויים. סיפר היהודי לחברו את פתרון החלום, ואמר לו חברו כיון שהחלומות הולכים

7. מדוע יוסף לא התרחץ לפני שהוא בא אל פרעה?

חמלה על אשת הגר"א הנלחצת תחת עול הדלות ופנו אליה בתמיחה, הכינד את סובלת כל השנים במחיצת בעלך אשר אינו מפרנסך כראוי הרי אם רק היה רוצה כבר היה מתמנה אחר כבוד לכהונת רבנות תמורת שכר הגון ביותר, מדוע אפוא אינך דורשת ממנו גט ונפטרת באחת מכל המצוקה הזו? אשת הגר"א מלבד שהייתה צדקנית ומסורה לבעלה, גם אשה חכמה הייתה, ובמקום להאריך ולהכביר במילים יצאה

לשכנעם ממראה עיניים, המתינו רגע, אמרה לשכנות הרחמניות, ואראה אתכן דבר. היא נכנסה לביתה ושבה עם שתי כותנות משל בעלה בידיה, את האחת לבש במשך שבוע ימים ואילו השנייה חדשה ישר מהכביסה, ובקשה מהן לנסות ולהבחין איזו היא הכותנת המשומשת ואיזו הנקייה, אלא שהשכנות ההמומות ממראה עיניהן לא הצליחו למצוא כל הבדל בין השתיים. או אז פצחה אשת הגר"א בתרועת ניצחון, אמרו נא לי עכשיו כיצד ניתן אפוא להיפרד מאיש אלוהים קדוש שכזה אשר גופו זך ונקי מחומריות וכל כתם או רבב לא שולטים בו. ובמדרש רבה (בראשית נד א) כתב על הפסוק "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו" – לרבות מזיקי ביתו כגון יתושים ופרעושים וזבובים, ועיין בדברים רבה (יא י) שבמשה רבינו לא נראתה בו רוח סרוחה מעולם ולא רמה ותולעה.

8. חלום שחולמים כמה פעמים האם זה סימן שזה הולך לקרוא מה? הוכח מפרשת השבוע!

לעומת זאת שני החלומות של פרעה היו בלילה אחת, ורק כאשר אדם חולם את אותו חלום בלילה כמה פעמים רק אז זה סימן שממהר אלוהים לעשותו ולא כאשר אדם חולם את אותו החלום בשתי לילות.

המהרש"א בגמרא במסכת ברכות (דף נ"ה ע"ב) מתרץ: מה שאצל יוסף לא התקיים התגשמות החלום מיד כמו החלום של פרעה דכתיב ועל הישנות החלום, וממהר האלוהים לעשותו זה היה עונש ליעקב על כך שהוא ביטל במשך עשרים ושתים שנה את מצוות כיבוד אב כמו דאמרינן בגמרא במסכת מגילה (דף י"ז).

9. כאשר אדם שעושה השתדלות האם זה חסרון באמונה ונענש על זה?

לשער דהרי אין בו רק דיבור אחד ובפרט כי ראה יוסף כי מן השמים הוא בא, דהרי יוסף הבין דכל מה שהובא השר המשקים לבית הסוהר וכן כל חלומו הוא רק כדי שמוזה תצמח גאולה ליוסף, וכיון שרואים אנחנו שיוסף נענש גם על זה הא מוכח מזה דכל כך היה בטחונו גדול עד כי גם זה המועט למותר נחשבה לו ומזה העונש ניכר גודל בטחונו מה שאין לשער ממש, וזהו שאמרו אשר שם ה' מבטחו זה יוסף ולא פנה אל רהבים דלפי גודל בטחונו לא היה לו לפנות כלל אל רהבים ואפילו בדיבור קל.

הדובב מישרים (חלק ד ליקוטי תשובות והערות סימן שי"ט) מתרץ על פי דברי הגמרא במסכת מכות (דף כ"ד ע"א) אוטם אזנו משמוע וכו' כגון ר"א בר"ש, ועי"ש ברש"י שכתב וז"ל: דלפיכך הקפיד עליו הקדוש ברוך הוא משום שהי' רגיל ברוב פעמים לדקדק ובפעם אחת לא מיחה.

הערוך לנר בגמרא במסכת סוכה (דף נ"ו ע"ב) מתרץ: שיש שלושה מינים של בטחון. יש בוטח בה' וברור לו כשיבא לידי צרה או דחק בעניינים שונים מדרכי העולם הרי הוא יוכל להינצל ובטוח שבכל הקשיים והאתגרים הקדוש ברוך הוא יביא לו ישועה אמנם זה הדרך לא נרצה, ולכן נאמר "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו" וי"ל הכפל אבל יאמר שלא די שיבטח בה' שיושיעו אלא צריך גם כן שהי' לבד הוא מקום בטחונו שלא בוטח ומשגיח בענייני עולם לקוות מהם ישועתו אלא רק מישועת ה' באיזה אופן שיהיה רצונו לשלחה לו. והנה נלמד זה יש בוטח בד' וכשיבא לידי צרה לא עושה מאומה להינצל רק יושב דומם לתשועת ה' וגם דרך זה לא יתכן שאין לסמוך על הנס אלא צריך האדם לעשות מה שביכולתו להינצל מצרה ודוחק אמנם הדרך האמתי בענין הביטחון הוא הממוצע בין שניהם שיבטח בד' ויבקש להינצל עי" ענייני העולם רק בתנאי שלא בוטח שוודאי עי" אילו עניינים שבחר ימצא תשועת ד' אלא שבחר בהם אולי ישלח על ידיהם עזרתו לו. ובדבר זה טעה יוסף כאשר הוא אמר "כי אם זכרתיני" שכלי ספק יוסף הצדיק לא בטח בשר המשקים לבד כי אם שם מבטחו בה' ולכן אם לא היה מבקש משר המשקים רק שיזכירו לפרעה במה שאמר והזכרתיני אל פרעה לא היה בזה גרעון מדת הביטחון שאדרבה בזה רוצה הקדוש ברוך הוא שיבקש האדם תשועה עי" ענייני העולם ולא יסמוך על הנס אבל חטא במה שאמר

"וישלח פרעה ויקרא את יוסף ויריצהו מן הבור ויגלח ויחלף שמלותיו ויבא אל פרעה" (מא יד).

בשפתי כהן (לרבי מרדכי כהן זצ"ל מגורי האר"י ז"ל) הקשה שהרי לכאורה אדם היושב בבית הסוהר במשך שתיים עשרה שנה בלי להתקלח בוודאי שהוא מלוכלך מאוד וריח לא טוב נודף ממנו, ואם כן היה להם לרחצו ולסוכו טרם עמדו לפני המלך, ולא רק לגלח ולהחליף את שמלותיו?

וכתב השפתי כהן: "להודיעך שיוסף הצדיק לא הייתה לו זוהמה כלל לפי צדקתו, ואדרבה היה לו ריח טוב, וכיון שהריחו ממנו את ריחו הטוב לא רצו לרחצו". והוסיף שם לדייק מלשון הפסוק "ויחלף שמלותיו", שלא כתוב "וילבש בגדים אחרים", אלא שליוסף היה שני חלוקים תחתון ועליון, וכיון שיוסף רצה להראות נפלאות ה' שעושה עם חסידיו, החליף את החלוק התחתון ושמעו עליון, להראות שאין בהם ריח רע אלא אדרבה ריח טוב וראוי לעמוד בהם לפני המלך.

בספר הגאון (תולדות הגר"א מווילנה זצ"ל ח"א עמוד 112) מביא מספר תולדות הגאון מווילנה (לרבי"צ אלפס) שבאחת מתקופות העוני והדלות שהיה שרוי בהם רבנו הגר"א נתגלתה מצוקת הדחקות באופן שלא ניתן יותר להסתירה מעיני הבריות. אירע אז שמספר שכנות הביעו רגשי

"ועל הישנות החלום אל פרעה פעמים כי נכון הדבר מעם אלוהים וממהר האלוהים לעשותו" (מא לב).

יש להקשות: הרי החלומות של יוסף חזרו ונשנו פעמיים ועם כל זה התגשמות החלומות היו רק לאחר עשרים ושתים שנה כמו שרש"י מוכיח זאת בד"ה ימים רבים (לו לד) ואם כן יש לעיין מאי שנא יוסף שאצלו התגשמות החלום לקח ימים רבים ואילו אצל פרעה אמרינן שממהר האלוהים להגשים את החלום?

הרא"ש הרשב"ם האור החיים הקדוש וכן רבי יהונתן אייבשיץ בספרו תפארת יהונתן מתרצים: שמכיוון שהחלומות של יוסף היו בשני לילות,

איתא במדרש בראשית רבה (מקץ פרשה פ"ט) על הפסוק בספר תהילים (פרק מ) "אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו" זה יוסף, "ולא פנה אל רהבים" ע"י שאמר לשר המשקים זכרתיני והזכרתיני ניתוסף לו שתי שנים.

יש להקשות: דהרי המדרש סותר את עצמו מכיוון שבתחילה אומר המדרש שיוסף היה בעל ביטחון, ואחר כך אומר המדרש שמכיוון שיוסף פנה לשר המשקים שיזכיר אותו לכן הוא נענש על כך.

הבית הלוי מתרץ: דהנה באמת התורה התירה לאדם ההשתדלות בצרכי גופו וכמו שאומר הפסוק: "וברך בכל אשר תעשה" (דברים טו) וכן בהמשך כתיב: "ואספת דגנך ותירושך" (שם יא) ואמרינן בגמרא במסכת ברכות (דף לה) אמר ר' ישמעאל ה' הנהג בהם מנהג דרך ארץ, ועיקר העניין יש לומר דזהו כלל לאיש הישראלי שיהיה לבו שוקט ובוטח בה' והא דהתירה התורה להשתדלות הוא משום דלא כל אדם יכול להגיע למדרגת הביטחון הגמור ועל כן הותר לו ההשתדלות כדי שיהיה לו סיוע שיגיע למדרגת הביטחון הכולל וצריך כל אדם לחדש לו מלאכה ועסק כדי שיהיה נקל לו לבטוח בה', וכמו שמצינו בכל התורה שהתירה לעמים כדי שיהיה לו סיוע לבא להמדרגה המבוקשת, וכמו שאומרת הגמרא במסכת נזיר (דף כ"ג): לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, הותרה שלא לשמה כדי שיהיה סיוע לבא לבחינת לשמה. אם כן חזינו ששיעור ההשתדלות אינו שווה בכל אדם, אלא חובת ההשתדלות תלויה כל אחד לפי ערכו ודרגתו, שהרי מי שיכול להגיע לבטוח בהקב"ה במעט מלאכה אז מה שירבה להשתדל יותר מכפי הנצרך לו לזה השיעור כבר יחשב לו לחטא נגד מדת הביטחון כי הרבה להלך אחרי ההשתדלות ולא בטח, ומי שביטחונו עדיין קטן משל חברו יוכל לעסוק במלאכתו יותר מחברו עד שגם הוא יהיה יכול להשקיט רוחו ולבו לבטוח בה' דעיקר בחינת בטחון הוא השקטת רוחו ולבו להשליך על ה' יהבו, ומי שמרבה בהשתדלות יותר מכפי הנצרך עונשו שמן השמים יוסיפו על הצטרותו להשתדלות ולא יזומן לו פרנסתו רק על ידי עמל ויגיעת בשר הדרך שבחר לו, והנה השתדלותו של יוסף שאמר לשר המשקים כי אם זכרתיני אל פרעה הוא השתדלות קטנה ופחותה שנוכל

הקב"ה לשחררו מיד, ללא כל השתדלות, וכיון שכך השם יתברך מצפה ממנו שלא יפנה אל רשעים לבקש את עזרתם, לכן נענש יוסף הצדיק על השתדלותו בשנתיים נוספות בבית האסורים.

והנה ידוע משלו של הכהן הגדול מאחיו מרן ה'חפץ חיים' כי השתדלות הינה דומה להתנהגותו של נוסע הנמצא ברכבת, ומנסה בכוחו הדל להאיץ את מהירות הרכבת על ידו דחיפתו את הקרון מפנים. למעשה, השתדלות זה כמו לדחוף את קיר הקרון של רכבת נוסעת. אולי נדמה לאדם שהוא באמת משפיע על מהירותה של הרכבת אבל אין זו אלא אשליה בלבד.

האדם אכן מחויב בביצוע השתדלות, ואחת מן הסיבות לכך היא שהקב"ה לא רוצה להנהיג אותנו בהנהגה ניסית, אלא בדרך הטבע. רק על ידי הנהגה טבעית, שבה האלוהיות בבריאה היא נסתרת ניתנת לאדם בחירה חופשית של גילוי האלוהיות. כפי שנאמר 'עולם מלשון העלם', כלומר זה לא יהיה עולם של מבחני אמונה ובחירה של נאמנות לה' אם הכול ברור וגלוי. ההשתדלות הינה מסך שנועד לכסות את השפע שה' מוריד עלינו, אך אינה פועלת במציאות כלום.

סיבה נוספת לכך שהקב"ה מצווה אותנו לחיות בדרך הטבע היא כדי לבחון אותנו האם למרות הפעולות שאנו עושים אנו מאמינים שהכול מגיע בלבד ממנו, ולא מהשדכניות או מהרופאים או מההשקעה שלנו בעבודה או מהחבר שעזר עם פרוטקציות, אלא שהכול זה סך הכול שליחים, צינורות שמעבירים את השפע שהקב"ה מעניק. וישנן סיבות נוספות לכך שה' רוצה להנהיג אותנו בדרך של טבע, אבל בשורה התחתונה ה' רוצה שנעשה השתדלות. ישנם אומנם צדיקים ובעלי דרגה רוחנית גבוהה, שהגיעו לדרגת ביטחון מושלמת וגבוהה ביותר שאינם זקוקים לביצוע השתדלות, וזאת משום שעבורם טבע ונס זה הינו הך.

וכאן הוא המקום לשאול מה היא בדיוק נקודת החילוק וההבדל בין מידת הביטחון לבין מידת ההשתדלות שאדם מחוייב לעשות?

במקביל למצות הביטחון, מבוארת בדברי חז"ל חובת ההשתדלות הטבעית - הן בענייני פרנסה, והן בענייני רפואה, ויש למצוא מהי 'נקודת האיזון' בין מצות הביטחון לבין חובת ההשתדלות.

בטחון והשתדלות - בענייני פרנסה

והעמדתו לקראת עתיד בלתי מוכרע, ושני דרכים בעתיד, אחת טובה ולא שניה - כי **בטח יהיה הטוב**, ואם מסתפק וחושש על היפוך הטוב, הוא מחוסר בטחון. ואין הוראה זו בביטחון נכונה, שכל שלא נתברר בנבואה גורל העתיד, אין העתיד מוכרע, כי מי ידוע משפטי ה' וגמולותיו יתברך. אבל ענין הביטחון הוא האָמון שאין מקרה בעולם וכל הנעשה תחת השמש הכל בהכרזה מעתה יתברך". החזון איש מוסיף: "האמונה והביטחון אחת היא, רק **האמונה היא המבט הכללי של בעליה, והביטחון המבט של המאמין על עצמו**. ואם נסכם את השיטות נאמר כי: **"האמונה הרי היא בבחינת הלכה והביטחון הרי הוא בבחינת מעשה"**.

וכבר קדמו רבנו בחיי באבן פקודה בהגדרה זו למצות הביטחון, בספרו חובות הלבבות (שער הביטחון חלק א) וז"ל: "מהות הביטחון האי מנוחת נפש הבוטח, ושיהיה לבו סמוך על מי שבטח עליו, שיעשה הטוב והנכון לו בעניין אשר יבטח עליו על פי יכולתו". כלומר, בטחון בה' אינו בטחון כי משאלות לבו של האדם יתגשמו לטובה, אלא בטחון כי ה' עושה מה שלפי שיקול דעתו הוא מכוון לטובת האדם.

וכן מתבאר בדברי רבנו בחיי בן אשר בספרו כד הקמח: "ומעניין הביטחון, שלא יתערב שום ספק בביטחונו, ואף כי מצאוהו רעות וצרות, יתאמץ בעבודת השי"ת ויבטח בו באמת, כי שכרו כפול ומכופל, וכי השי"ת יבחר לו הטוב". ואם כן מכאן משמע כי בטחון הוא יישום מעשי של האמונה בהשגחה העליונה.

"בטחון" פירושו אמונה שלמה בישועת הקב"ה

ומאידך נראה כי קיימת דרך החולקת על כך, ודוגלת כי מדרגת הביטחון הרי היא ביטחון מוחלט של האדם כי ה' יושיעו, ייטיב עמו ויספק לו את כל מחסורו. וכך כותב רבי יוסף יוזל הורוביץ ה"סבא מנובהרדוק", המציין בספרו מדרגת האדם (דרכי הביטחון פרק יג) כי לא זו בלבד שבטחון אמיתי, משמעו להיות סמוך ובטוח כי ה' יושיע אותו וישלח לו את צרכיו, אלא שבפועל זהו האמצעי הנכון לשם השגת צרכים אלו. בעל בטחון אמיתי בטוח שישגי כדי מחייתו, אף אם התנאים שסביבו רחוקים מכך. ובטחון זה בה' הוא המסייע בידי האדם, להשיג את כל הנצרך לו

בלשון דאגה כי אם זכרתי אתך שבוה הראה שבטח שרק ע"י הזכרה זו תבא לו תשועת ה' ואם ישכח מלהזכירו לא תבא לו לזה קאמר ולא פנה וכו' כי ע"י ניתוסף לו שנתיים בבית הסוהר אף שבטח בה' לא נתאמת לו תקוות בטחונו בזכירת שר המשקים עד שהזכירו ה'.

הכתב סופר מתרץ: שהרי לפעמים יבטח אדם בה' ואח"כ שרואה כי כבר בטח בה' ולא באה לו ישועה ממנו פונה אל בני אדם ובוחר לו בדרכים שונים, ולכן אמר הפסוק "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו" (ירמיה יז ז) כפל לשון, דהכוונה שאין מאבד בטחונו בשביל שלא נשע ועוד עומד בביטחונו, זה ברוך הוא, וכן אמר במדרש תנחומא (בשלח י"ב) קווה אל ה' וכו' אם קווית חזור וקווה, וזה מה שאמר המדרש: אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה בשום פעם אל רהבים, גם אחר שלא נשע מיד ה', ויוסף אחר שנמסר וניתן במשמר היה תמיד בוטח בה', אבל אחר ימים רבים שלא נשע פנה אל רהבים אל שר המשקים, וזה דברי המדרש אשרי הגבר זה יוסף, ולא פנה וכו' ע"י שאמר וזכרתי שלבסוף רפה מידת הביטחון אצלו.

החתם סופר מתרץ: יש מי שבטח תחילה באדם ובכוחו ואחר שראה שכל זה הבל פונה עצמו לה' ואין זה בעל בטחון כראוי, והיינו ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו, היינו שהיה מאז ומעיקרא ה' מבטחו, וזה פירוש הפסוק אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה מקודם אל רהבים, אלא מתחילה שם בה' מבטחו, והנה יוסף פנה אל שר המשקים, ואחר שראה ששכח אותו ולא הזכירו לא פנה עוד לסיוע שום אדם, כי מיד ראה והבין כי שווא תשועת אדם ושם בטחונו בה'.

ועוד נראה לבאר: מכיוון שיוסף הצדיק זכה שהבורא יתברך נגלה אליו בכל מעשיו, כמו שאמר הכתוב (בראשית ט, ב) "ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח ויהי בבית אדוניו המצרי" ופרשו חז"ל: ששכינה שרתה בכל מעשיו ידיו של יוסף, וכל פעולה שעשה בבית אדוניו, הצליח בה מעל הטבע, וכן זכה יוסף ללמוד תורה, עם גדול הדור, יעקב אבינו, ולראות ניסים גלויים בכל רגע, וכיון שכך מצפה הקב"ה מיוסף הצדיק, לדעת שאין השתדלות מועילה במאומה, ובודאי לא לבקש עזרה ממצרי שהיה שונא את יוסף, כמו שאמר לפרעה (בראשית מ"א, י"ב) "ושם אתנו נער עברי עבד לשר הטבחים" ופירש רש"י: שהתכוון בזה לבזות את יוסף בעיני פרעה. ולכן נענש יוסף הצדיק, כיון שבדרגתו הגבוהה, שהיה יודע שהקב"ה הוא המחליט הבלעדי מתי ישתחרר מבית האסורים, ובידו של

רבנו יונה ב"שערי תשובה" (שער שלישי לא) מבאר: כי התורה מזהירה אותנו בפסוקים: "כי תאמר בלבבך רבים הגויים האלה ממני איכה אוכל להורישם לא תירא מהם" (דברים יז יח), וכן בפסוק "כי תצא למלחמה על אויבך וראית סוס ורכב עם רב מימך לא תירא מהם" (שם כ א) - "שאם יראה האדם כי צרה קרובה, תהיה ישועת ה' בלבו ויבטח עליה" [ואין זו אזהרה רק לשעת המלחמה].

ואולם רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק כתב בספרו משך חכמה (דברים י כ) כי מצות הביטחון בה' שידאג לכל מחסורו, מקורה בציווי "את ה' אלוהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק" (דברים י כ) - המחייב כל יחיד ויחיד לצייר לעצמו במחשבה "שהוא דבוק להשגחה העליונה מהשי"ת, והשי"ת מרגיש בענייניו יותר ממה שמרגיש האדם בעצמו, ורוצה בהצלחת האדם יותר ממה שחפץ לבב האדם בעצמו. אז האדם בטוח ואינו דואג מאומה לענייניו, כי מה יועיל יכולתו נגד יכולת הבורא הדבוק עמו ומרגיש בהעדרו כביכול, וזה נקרא דביקות".

ובגודל מעלת מצות הביטחון כתב הגר"א בביאורו לספר משלי (כב יט) "עיקר נתינת התורה לישראל הוא כדי שישומו ביטחונם בה', לפי שעיקר הכל הוא הביטחון השלם, והוא כלל המצוות".

מרח החזון איש כתב בספרו אמונה ובטחון (פרק ב אות ד) כי "שליטת הביטחון [היא] מחסור בנפש המשכלת, וכמעט שאין לו חלק בעיקרי היהדות".

ואם כן מעתה עלינו לנסות ולברר מה הם גדריה של מצות ה"בטחון", וכיצד נקיים אותה הלכה למעשה. האם "בטחון" פירושו להאמין בלב שלם ולבטוח שהקב"ה יושיעו ויעשה את רצונו, ואז יעשה כרצונו. או שמצות ה"בטחון" היא חיוב להאמין באָמון מוחלט שאין מקרה בעולם וכל מעשה הן הטוב והן הרע נעשה בהכרזה ובהשגחה פרטית מאתו יתברך?

החזון איש הגדיר את הדברים בהרחבה בפרק השני בספרו אמונה ובטחון וז"ל: "טעות נושנה נתאזרח בלב רבים במושג בטחון. שם בטחון, המשמש למידה מהוללה ועיקרית בפי החסידים, נסתובבה [התחלפה בטעות] במושג חובה להאמין בכל מקרה שפוגש האדם

(דף סז עב) על העני שהיה נוהג לסעוד תרנגולת פטומה ויין ישן, אשר שם מבטחו בה' כאוכלי המן, וזכה להגשמת חפצו, ללא כל השתדלות טבעית. ולמעשה בפרשת מצות השמיטה נאמר בתורה: "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו, וצווינו את ברכתי לכם בשנה השישית ועשת את התבואה לשלש השנים". וביאר רבי אלימלך מליזניסק בספרו נועם אלימלך (ויקרא כה כ כא פרשת בהר) בשם אחיו רבי יושא מאניפולי, כי השתדלות יתירה לא רק שאינה מסייעת, אלא גורעת ופוגעת ב"שפע האלוקי".

לעומת זאת, מוצאים אנו מקורות אחרים, המצביעים על כך **שההשתדלות הטבעית היא תנאי לברכת ה',** כדברי חז"ל במדרש שוחר טוב: "בכל מעשה ידיך - עשה, הרי הוא מתברך, ואם לאו אינו מתברך". ובסוגיית הגמרא במסכת ברכות (שם) נחלקו רבי ישמעאל ורבי שמעון בר יוחאי כיצד ינהג האדם - האם מחובתו לנהוג בדרך ארץ ולעסוק בפרנסתו [דעת רבי ישמעאל], או שעליו לעסוק אך ורק בלימוד התורה, והקב"ה כבר ימציא לו פרנסתו [דעת רשב"י]. ואמר אב"י **"הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם, כרשב"י ולא עלתה בידם"**. ומובא בגמרא, שרבה אמר לרבנן שבימי תשרי וניסן יתבטלו מלימודם לצורך פרנסה, כדי שעל ידי כך יהיו פנויים לעסוק בתורה בשאר ימות השנה. ומשמע **שהכריעו להלכה כדעת רבי ישמעאל שיש להנהיג דרך ארץ עם לימוד התורה,** וכפי שפסק מרן להלכה בשולחן ערוך (או"ח סימן קנו סעי' א).

ואכן במסכת נדה (דף ע עב) הדגישו חז"ל כי ההצלחה תלויה **בשילוב ההשתדלות עם תפילה:** "מה יעשה האדם ויתעשר - ירבה בסחורה וישיא וייתן באמונה, ויבסק רחמים ממי שהעושר שלו".

ובדבריו של הרמח"ל במסילת ישרים (פרק כא) מפורש כי חובת ההשתדלות נובעת מה"קנס" שנקנס אדם הראשון "בזעת אפך תאכל לחם", ועל כן "חייב אדם להשתדל איזה השתדלות לצורך פרנסתו, שכן גזר המלך העליון, והרי זה כמס שפורע כל המין האנושי שאין להימלט ממנו" [עם זאת הוא מבהיר: "אך לא שההשתדלות הוא המועיל אלא שההשתדלות המוכרח"].

ומעתה, כיצד מתיישבים איפוא כל המקורות זה עם זה. ושאלה זו מעשית להנהגתנו היום יומית. מתי חייב אדם לבטוח ולסמוך על הקב"ה כי ימציא לו את צרכיו, ואימתי עליו להשתדל בעצמו להשיג את מבוקשו? וכן מהו שיעור ההשתדלות אשר מוטל על האדם לעשות לשם סיפוק צרכיו, מהו הגבול ומהי המידה הראויה? וכן יש לעיין האם יש שיעורי השתדלות שונים לבני אדם בהתאם לרמתם הרוחנית, או שמא בעניין זה דין אחד לכולם?

הרב אליהו אליעזר דסלר כתב בספרו מכתב מאלהו (ח"א עניני אמונה ובטחון) דרך סלולה בסוגיה סבוכה זו של מציאת "נקודת איזון" בין מצות הביטחון לחובת ההשתדלות - אשר צריכה להיות "בדקדוק עצום ודיוק רב", שכן אם ירבה בהשתדלות מכפי ערכו הרי זו כפירה, ואם ימעט, יבוא לתהות על הראשונות ויכפור.

לדעת הרב דסלר, יש חמש דרגות ב"בטחון", **וכל אדם חייב בשיעור השתדלות בהתאם לרמת בטחונו,** ועיין בדבריו.

ביסוד זה, שמידת ההשתדלות תלויה במדרגת בטחונו של האדם, יישב רבי ישראל מסלנט בספרו אבן ישראל (דרוש ג) את דברי חז"ל "אֲשֶׁר־יִשָּׁב הַגֶּבֶר אֲשֶׁר שָׁם ה' מִבְּטָחוֹ - זה יוֹסֵף, וְלֹא פָנָה אֶל רֶהֱבִים וְשָׁטִי קָבָב - זה יוֹסֵף שֶׁלֹּא בָטַח בַּהֲקֵב"ה", והסתירה גלויה לעין כל. ותיירץ, כי יוסף חשב שצריך לפנות לשר המשקים מחובת ההשתדלות שלא סמך על הנס, ונמצא שהיה בוטח בה'. אך לפום דרגתו, נתבע כי "לאיש גדול כמוהו היה ראוי לבטוח בה' ללא כל השתדלות".

בטחון והשתדלות - בענייני רפואה

לתופעה שכולה נעוצה בתחום הרוח - כי לא הערוד ממית אלא החטא שבעטיו בא הערוד הוא הממית. ואם כן, ההשתדלות הנכונה להביא לרפואה היא על ידי תיקון החטא הניצב בשורש הדברים, ולא על ידי ריפוי הארס אשר ניתן באדם רק בעקבות החטא.

ואולם מאידך גיסא, מקרא מפורש בתורה: "וַיִּרְפָּא יִרְפָּא" (שמות כא, יט), וחז"ל הסיקו מפסוק זה במסכת ברכות (שם) "מכאן שניתנה רשות לרופא לרפא". והצורך ב"מתן רשות" לרופא לרפא, מפורש ברש"י במסכת בבא קמא (דף פה עא), כדי שלא יראה כאילו הקב"ה גורם לחולי, והאדם הוא המרפא חולי זה [וכביכול "סותר" את גזירת הקב"ה]. נמצא כי גם חולי שמקורו בגזירה אלוקית מותר לרפא, ע"י הידרשות לרופא. ומפורש איפוא, כי למרות המצווה לבטוח בה' ולהאמין כי לא המחלה ממיתה אלא החטא ממית, והמחלה היא גזירת ה' בעקבות החטא, התירה התורה את ה"השתדלות" לפנות לרופא שימצא מזור למחלתו על פי דרך הטבע.

לפי הרגלו, ושלא יחסר לו מאומה. **ומי שיש לו בטחון מסוג זה ה' מושיעו ומספק לו את כל צרכיו, אף ללא מעשה כלשהו.**

הסבא מנובהרדוק מבסס את דבריו על מש"כ רש"י ב"פרשת המן" שירמיהו הנביא הראה לבני ישראל את צנצנת המן ואמר: "ראו, בזה נתפרנסו אבותיכם שהיו עוסקים בדברי תורה, אף אתם עסקו בתורה והקב"ה מפרנס אתכם מזה. הרבה שלוחים יש לו למקום להכין מזון ליראיו". ומדברים אלו נראה כי לא מדובר בביטחון שגם אם יהיה רע יאמין האדם כי בחשבון כולל, הדבר מכוון לטובתו, אלא מדובר בביטחון מוחלט הגורם למי שבוטח בה' בכל לבו, שכל צרכיו יסופקו ומשאלותיו נתגשמו.

וכן נראה מדברי הרשב"ם בביאור מאמר חז"ל בבבא בתרא (דף צא ע"א) "אותו היום שבאה רות המואבייה לארץ ישראל מתה אשתו של בעז, וזהו שאומרים קודם שימות המת כבר עומד ומזומן הממונה על ביתו שיעמוד במקומו", ופירש הרשב"ם שהחידוש הנלמד מדברי הגמרא הוא **"שהקב"ה מקדים רפואה למכה, ויש לו לאדם לבטוח בהקב"ה"**. ומדבריו של הרשב"ם משמע דלא כשיטת החזון איש, שהרי לדעת הרשב"ם מוטל על האדם לבטוח כי גם אם יארע לו רע מסוים, הרי שה' ידאג לו ולא יכהו מכה אנושה - אלא יקדים רפואה למכה. ואילו לדעת החזון איש, יתכן שתבוא על האדם מכה אנושה בלא שתקדם לה רפואה כלשהי [ובטחונו של האדם הוא **שהכל** בא מאתו יתברך].

בגמרא במסכת ברכות (דף ס ע"ב) מסופר על רבי עקיבא שרצה להתארח בעיר אחת, ואנשיה סירבו להכניסו. אמר רבי עקיבא "כל מאן דעביד רחמנא לטב עביד", ולן בשדה, ועמו: תרנגול, נר וחמור. ואז באה הרוח כיבתה את הנר, חתול אכל את התרנגול, ואריה טרף את החמור. וגם על כך אמר רבי עקיבא "כל מאן דעביד רחמנא לטב עביד". באותו הלילה באו גייסות וטבו את אנשי העיר, ואמר רבי עקיבא, וכי לא אמרתי לכם **"כל מה שהקב"ה עושה הקב"ה הכל לטובה"**. ואילו שהה רבי עקיבא בעיר הרי היה נופל בשבי, והקב"ה עשה איפוא חסד עמו שלא מצא מקום ללון בעיר ושהה בלילה בשדה. וכמו כן אילו נשמע קול התרנגול או החמור, או אילו דלק הנר היו הגייסות מוצאים אותו בשדה. נמצא כי הצער והנוק הצילו מהפסד גדול עוד יותר, ובעצם היה לטובתו. מבואר בדברי הגמרא, כי בטחונו של רבי עקיבא לא בא לידי ביטוי במה שבטח בה' שיעשה לו ישועה, אלא הוא בטח שכל מה שקורה עמו, אפילו מה שלא הגשים את רצונו, הוא **הטוב המוחלט** שנעשה בהשגחת ה' לטובתו - כשיטת חובות הלבבות והחזון איש, ולא כשיטת הרשב"ם והסבא מנובהרדוק שהביטחון הוא למה שנחשב **טוב בעיניו.**

ומאידך גיסא בגמרא במסכת תענית (דף כא ע"א) מסופר על נחום "איש גם זו" שנקרא בשם זה כי היה נוהג לומר על כל מה שעבר עליו **"גם זו לטובה"**, בביטחון מולט בהקב"ה שגם אם יארע לו רע, ידאג לו הקב"ה שיהיה זה לטובה, ולא יכהו מכה אנושה אלא "יקדים רפואה למכה" [כדברי הרשב"ם], כך שבסופו של דבר לא יארע לו כל רע - **וכך אמנם קרה.**

הנה כי כן, דברי רבי עקיבא מתאימים לכאורה לשיטת החזון איש, ואילו הנהגתו של נחום "איש גם זו", מתאימה לשיטת נובהרדוק - ואם כן צ"ע כיצד איפוא יש להכריע? והשאלה העיקרית היא **מהו הביטחון המוטל עלינו** - בנוסח רבי עקיבא, או בנוסח נחום "איש גם זו". ואולי אין כאן מחלוקת כלל ועיקר, והדבר תלוי בדרגתו של כל אדם: הנהגתו של נחום "איש גם זו" מסורה ליחידים, ואילו כל אדם יבטח בה' כרבי עקיבא.

מצות הביטחון וחובת ההשתדלות - זה לעומת זה

מדברי רש"י ב"פרשת המן" (שמות טז לב לד) "הרבה שלוחים למקום להכין מזון ליראיו", נראה לכאורה כי הבוטח בה' אינו עוסק כלל בהשתדלות טבעית. וכך עולה לנו מהמעשה המסופר בגמרא בכתובות

האיזון הנדרש בין מצות הביטחון בה', לבין חובת ההשתדלות בדרך הטבע לפעול להצלה בלא להסתמך על הנס - בא לידי ביטוי חד, בשעה שאדם ניצב בפני סכנה קיומית והוא נזקק לטיפול רפואי. מחד גיסא, לא החולי ממית אלא ה"חטא", והרפואה היא בחזרה בתשובה ובביטחון בה'. מאידך גיסא, נצטוונו במאמר כתוב "וַיִּרְפָּא יִרְפָּא" לדרוש ברופאים - ואנו עומדים ותוהים מה עלינו לעשות.

עיון בסוגיית הש"ס ובדברי רבותינו הראשונים בנדון זה, פותח צוהר נוסף לסוגיית "בטחון והשתדלות", עם השלכות מעשיות להנהגה הראויה בעניינים רפואיים.

בגמרא במסכת ברכות (דף לג עא) מסופר על רבי חנינא בן דוסא שנתן עקבו על פי חורו של הערוד, וכשנשכו הערוד לרבי חנינא, מת הערוד, ובא רבי חנינא בן דוסא לבית המדרש ואמר "ראו בני, **אין הערוד ממית אלא החטא ממית**". משמע שאין צורך או טעם בהשתדלות טבעית בתחום הרפואי, שהרי מחלה היא פועל יוצא של חטא, ומהווה רק סממן חיצוני

במאמר חז"ל "ייסורים, בשעה שמשגרים אותם על האדם, משביעים אותם [את הייסורים] שלא תלכו אלא ביום פלוני, ובשעה פלונית, ועל ידי פלוני, ועל ידי סם פלוני". ומבואר כי הרפואה מהמחלה באמת לא באה בעקבות נטילת התרופות, אלא בעקבות הקביעה שנקבעה מלכתחילה, שהייסורים יסתלקו בזמן מסוים ועל ידי סם פלוני. אבל האדם מצידו, צריך ליטול תרופות כאמצעי לישועה. אולם מדברי הט"ז (יו"ד סימן שלו סק"א) ורבי ישראל מסלנט בספרו אבן ישראל (שם) נראה כי אין מחלוקת בין הרמב"ן ורש"י לרמב"ם, היות והדברים מתייחסים לדרגות שונות של בני אדם.

דברי הרמב"ן "ברצות ה' דרכי איש אין לו עסק ברופאים", נאמרו רק לזמן שבו יהיו "ישראל שלמים ולא יתנהג עניינם בטבע כלל". וכדברי הט"ז "דהרפואה האמתית היא על ידי בקשת רחמים מן שמיא, אלא שאין האדם זוכה לכך, אלא שצריך לעשות רפואה על פי טבע העולם, והוא יתברך הסכים על זה, וזו נתינת הרשות לרפא". אצל גדולי עולם, ההנהגה היא רוחנית לחלוטין. הם אינם מתרפאים בדרך הטבע אלא על ידי תיקון החטא בשורשו. למי שמצוי בדרגה עליונה ומיוחדת זו, מתייחס הרמב"ן בדבריו. לעומת זאת, אדם הנמצא במדרגה התחתונה של ביטחון בקב"ה, ובכל זאת מונע את עצמו מרפואה, עליו כותב הרמב"ם שזו "איולת ודעתו קלה ומשובשת". ועל פי זה מבוארת הסוגיה בעבודה זרה (שם) שאמנם נקבע בהשגחה כי הייסורים יחדלו רק בשעה פלונית וע"י רופא פלוני ורפואה פלונית, כי אדם המצוי בדרגה תחתונה זו, אכן מצווה בהשתדלות בדרך הטבע.

מרו החזון איש כתב בספרו קובץ אגרות (קלו) כתב וז"ל: "ואני כשלעצמי הנני חושב את ההשתדלות הטבעית במה שנוגע לבריאות למצווה וחובה, וכאחת החובות להשלמת צורת האדם... אם כי יש דרך בדרכי השי"ת לדלג על הטבע, וכל שכן על רוב ההשתדלות בה. מכל מקום צריך לפלס מאד, כי שתי הנטייות מקו האמת המדויק אינן ישרות, אם לבטוח יותר ממדרגת הביטחון שהגעתי אליו באמת, ואין להאמין בהשתדלות יותר מדאי". ולהשלמת היריעה, ראוי לעיין בספר מעשה איש (ח"ב עמוד קסב) בהוראות נוספות ממרו החזון איש בגדרי חובת ההשתדלות בענייני בריאות.

מו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א בספר שיעורי תורה לרופאים (ח"א סימן ו) כתב: כי חולה שהרופא צוהו לנסוע בשבת לבית החולים, והחולה התייץ עם רבו שנתן לו רפואה כלשהי וביכרו ברפואה שלימה - צריך להישמע לרופא. אולם במקרים מסוימים, אם האדם בדרגת בוטח בה' בכל לבו, יתכן ומותר לו לעבור על דברי הרופא ולשמע בקול רבו.

ועיין עוד בדבריו של מו"ר הגר"י זילברשטיין בשיעורי תורה לרופאים (ח"ד סימן רלא) בנדון בדיקת אולטרה סאונד וסקירת מערכות בזמן ההיריון, במה שהביא בשם מרו שר התורה הגר"ח קנייבסקי זצוק"ל, כי אשה הרוצה להתברך מפי חכם, מומלץ שלא תיבדק, אלא אם כן ידוע לנו שישנה בעיה אשר צריכה מעקב. אך הרוצה לנהוג בדרך הטבעית, יסביר לה הרופא את חשיבות הבדיקות, יעו"ש בטעם הוראה זו.

ולהשלמת היריעה עיין בדבריו של מו"ר הגר"א וייס שליט"א בספרו שו"ת מנחת אשר (חא סימן קכ) ובמה שדן שם, האם מותר לחולה מסוכן לסרב לעצת רופאו להתרפא ברפואה "רגילה" ולהתרפא ברפואה "אלטרנטיבית".

ביטוח חיים

פנה נשאל, האם רשאי אדם מצד ההלכה לבטח את עצמו ביטוח חיים, או שמא יש לאסור, משום שנראה כאילו אין לו ביטחון בהקדשו ברוך הוא, שביכולתו להעשירו ולהשאיר אחריו ממון רב לפרנסת יורשיו ולרווחתם, כי אין מעצור לה' להושיע ברב או במעט? והשיב: שאין בזה שום חשש איסור מן הדין, כיון שהוא מאמין שהכל על פי השגחת ה' יתברך. וכן הביא שם מדברי הפוסקים, שאין בזה חשש משום פתיחת פה לשטן. ובהערה שם הזהיר שאין להסכים לסעיף המאפשר ניתוח מתים. וכן שיש להוסיף סעיף שהכל נעשה על פי היתר עיסקא, ע"ש.

מו"ר הגרש"ה וואזנר זצוק"ל בספרו שו"ת שבת הלוי (חלק ד סימן א) כתב וז"ל: ואשר שאלת בעניין תכונות חסכון כעין בטוח חיים שהמטרה היא שכאשר אדם מגיע לימי זקנה או שרוצה לחתן בניו שיהיה לו כסף חסוך אי אריך למעבד הכי או אין דעת חכמים נוחה הימנו או לא (משום חסרון אמונה ובטחון) והערות מכמה מקומות כדרכה של תורה.

רבי יוסף אלבו בספר העיקרים (חלק ד פרק ו) בחלק שדן בהשגחה אלוקית, שואל: "אם הקב"ה גוזר על הפרנסה, למה בכלל עלינו לעמול?" הוא נותן שלוש אפשרויות:

א. יכול להיות שהקב"ה גזר עליך שתמצא אוצר גם אם לא תעשה כלום כל היום.

ב. יכול להיות שהקב"ה גזר שתמצא אוצר אבל בתנאי שתחפש. כמובן

ולמעשה, בשאלה האם נכון לפנות לרופא, או לסמוך רק על הקב"ה, נחלקו בסוגיית הגמרא במסכת ברכות (דף ס עא). לדעת רב אחא "הנכנס להקיז דם אומר יהי רצון מלפניך ה' אלוקי שיהא עסק זה לי לרפואה, לפי שאין דרכן של בני אדם לרפואה, אלא שנהגו". כלומר, לא היה לבני אדם לעסוק ברפואות אלא לבקש רחמים, כי הדרך לרפואת האדם צריכה להיות בתיקון שורשה הרוחני של המחלה, הלא הוא החטא. והעיסוק ברפואות הותר רק בדיעבד "מכיוון שנהגו" הבריות לעסוק ברפואות. ואילו לדעת אב"י "משניתנה רשות לרופא לרפא", מותר לחולה להזקק לרופאים מלכתחילה, ואין בכך כל חסרון בחיוב לשים בה' מבטחו.

ומעתה שבים אנו לבירור השאלה היכן נמצאת "נקודת האיזון" בין הביטחון לבין ההשתדלות בשעת מחלה - אימתי נכון לפנות לרופא, ואימתי ראוי לסמוך רק על הקב"ה.

התשובה לשאלה זו טמונה בלימוד דברי הרמב"ן בפרשת בחוקותיי ונביא חלק מדבריו: "כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג עניינם בטבע כלל... ויסר מחלה בקרבם עד שלא יצטרכו לרופא, ולא להישמר בדרך מדרכי הרפואות כלל. וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרה עוון שיחלו, לא ידרשו ברופאים אלא בנביאים. ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה', אחר שהבטיח וברך לחמך ומימך והסירותי מחלה מקרבך. אבל הם נהגו ברפואות, וה' הניחם למקרה הטבעיים". ומוסיף הרמב"ן: "וזהו היא כוונתם באומרם ורפא ירפא - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפואה, לא אמרו שנתנה רשות לחולה להתרפאות, אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות כי נהג ברפואות, והוא לא היה מעדת ה' ושחלקם בחיים, אין לרופא איסור ברפואתו". ומסיים: "וברצות ה' דרכי איש אין לו עסק ברופאים". ומבואר בדבריו כי הירא את דבר ה', נמנע מלהזדקק לרופא, והרשות לרופא לרפא ניתנה רק למי שאינו בוטח בה', המבקש למצוא מזור אצל הרופא. איש שכזה אכן זקוק לסיוע רפואי, וביחס אליו ניתנה רשות לרופא לרפא. אולם הבוטח בה' באופן ראוי - יפנה לנביא ולא לרופא.

והנה בגמרא במסכת פסחים (דף נו עב) מובא במשנה כי חכמים הודו לחזקיה המלך על שגזז את "ספר הרפואות", ופירש רש"י שהדבר נבע מהרצון למנוע מהחולים לעסוק ברפואות בדרך הטבע במקום שיהיה "לבם נכנע על חוליים". ודבריו מתאימים עם שיטת הרמב"ן, שכן הוא מעמיד את האמונה בה' כמנוגדת לפעולות השתדלות להתרפא בדרך הטבע.

לעומת זאת, הרמב"ם מפרש את המשנה בפסחים (דף נו עב) באופן אחר, כדי להפקיע מפירושם של רש"י והרמב"ן. ולדעת הרמב"ם, כשם שמותר וצריך לאכול, ואין בזה חסרון באמונה, כן מותר וצריך החולה לפנות לרופא ולהשתמש ברפואות טבעיות. ואדרבה, לא רק שהזדקקות לרופא ולרפואות אינה סותרת את מידת הביטחון, אלא אדם זה צריך להודות לה' שהמציא לו את רפואותיו.

שיטה נוספת מבוארת בדברי רבנו בחיי בספרו חובות הלבבות (פרק ג) שחובת האדם לבטוח בה' לבדו, ולא לבטוח בה' וברופא כאחד, כי אז "יפסד בטחונו באלוקיו בהשתתף זולתו עמו". על האדם לעשות את ההשתדלות טבעית, אך בד בבד לדעת היטב כי להשתדלות הטבעית אין כשלעצמה ולא כלום עם ישועתו, ועליו לשים את כל מבטחו בה' לבדו. ונראה כי הדברים מבוארים בגמרא במסכת עבודה זרה (דף נה עא)

פוסקי דורנו דנו בשאלה האם מותר לעשות "ביטוח חיים", המעניק פיצוי לבני משפחת הנפטר לאחר פטירתו, מחשש חסרון במידת הביטחון, שהרי לכאורה האדם מחוייב בהשתדלות לפרנסת משפחתו בחייו ולא לאחר מותו. זאת ועוד, ידועה השמועה בשם החזון איש המובאת בספר מעשה איש (ח"ב עמוד קסב) ששלל עשיית ביטוח חיים, כי ממשפטי ה' להאריך ימיו של אדם על מנת שימשיך לפרנס את משפחתו, ואם יעשה ביטוח חיים, יסיר מעצמו "הגנה" זו.

אולם רוב מניין ובנין הפוסקים התיירו לעשות ביטוח חיים - הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל בספרו שו"ת "אגרות משה" (או"ח חלק ב' סימן קי"א) דן בשאלה המעסיקה אנשים רבים, האם יש להימנע מרכישת פוליסת ביטוח חיים או ביטוח רכוש להגנה מפני גניבה, שריפה וכדומה, שמא ייטוחים מעין אלו מהווים מעין חסרון באמונת האדם שהכל מאיתו יתברך, והוא זן ומפרנס לכל, ודרכים רבות לו לכלכל את עולמו בחסד וברחמים ואל לנו לבקש פתרונות עבור מקרים שלא התרחשו.

בתשובתו הוא מביא את דברי רבי נהוראי בגמרא במסכת קידושין, מהם אפשר לכאורה ללמוד, כי כשם שאדם אינו חייב ללמד את בנו אומנות אלא ישים מבטחו בקב"ה שיכלכל את בנו כאשר זה יזדקק לכך, כך יש להימנע מרכישת פוליסת ביטוח המהווה התעסקות בדברים עתידיים.

מרו הראשון לציון הגרע"י זיע"א בספרו שו"ת יחוה דעת חלק ג' (סימן

ביטח בה' והי' ה' מבטחו וכמש"כ המקנה סוף קידושין על משנתנו שם דמניח אני כל אומנותו שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, דהקשה המקנה שזה סותר משנתנו דפ"ק דקידושין דצריך ללמדו אומנות וכי ראה חיים עם אשה אשר אהבת כדאיאתא שם, וכי רבינו המקנה דודאי צדיק גמור ובטוח באמת בכל מצפון לבו לא צריך לעשות שום השתדלות והקב"ה יהיה בעזרו וימציא לו הכל באופן נפלא, אבל סתם בני אדם שאינם מגיעים למדרגת בטחון כזאת עליהם להשתדל ולהנהיג בהם דרך ארץ, והרבה עשו כרשב"י ולא עלה בידם, וזה מפתח גדול להרבה עניינים כאשר ניסינו כמה פעמים בחיים. "וְהַבּוֹטֵחַ בַּה' חָסֵד יְסוּבְּנוּ" (תהלים לב, י).

10. איך החמור של בנימין הסכים ללכת כאשר על גבו היה גביע גנוב?!

נותנים לו יותר או פחות לא היה בא, יום אחד שכחו עליו זוג סנדלים ולא זו ממקומו עד שנטלו זאת ממנו והמשיך ללכת.

והנה ליוסף הייתה תכנית לצער את אחיו על ידי הטמנת הגביע באמתחתו של בנימין, רק שלא ידע אם מהשמיים יסכימו אתו, ולכן שם את הגביע על החמור באמתחת בנימין, ובדק אם מהשמיים יתנו לחמור ללכת עם חפץ גנוב (וודאי שבבטני י-ה היה נוהג דבר זה), וכאשר יוסף ראה שהחמור הולך, מיד "אמר לאשר על ביתו קום רדוף אחרי האנשים והשגתם ואמרת אליהם למה שלמתם רעה תחת טובה". (ועיין באגרה דכלה (דף קסה ע"ב) שמיישב בדרך אחרת באופן נפלא)

11. האם האחים היו צריכים לברך על יוסף "ברוך מחייה המתים"? מדוע?

דילמא דהוא הפסיד את הברכה מחמת הראייה הראשונה, ואע"פ שאז הוא לא ידע כלל שהעומד לפניו הינו חכם?

וכתב ששמע ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל ומרן הגרי"ח קניבסקי זצ"ל, שפשוט שמי שראה חכם וכדו' בתוך שלושים יום אף שלא הכיר אותו חשיב ראייה, ואם יראה אותו אחר כך בתוך שלושים יום ויכיר אותו אינו יכול לברך, עיי"ש.

ומעתה יש לדון דלפי זה ה"ה נמי בנידון דידן אפשר לומר שהשבטים לא יכלו לברך על יוסף בעת שנתוודע אליהם את ברכת 'מחיה המתים', כיון שהם כבר ראו את יוסף לפני כן ביום האתמול, והם הפסידו את הברכה כיון שלא עברו י"ב חודש בין הראיות, ואף על פי שבראייה הראשונה הם לא הכירוהו מ"מ לא אכפת לן בזה וכנ"ל.

אמנם באמת יתכן לחלק בין הנידונים, - דהנה לגבי ברכת 'ברוך שחלק' לא נאמר שצריך שתהיה לו התפעלות בראיית החכם, וי"ל שהגדר בזה הוא שחז"ל תיקנו ברכה על הראייה גרידא, - ולכן אם למעשה ראה את החכם בתוך ל' יום, לא אכפת לן בזה שבראייה הראשונה אכתי לא ידע שהוא 'חכם', דמ"מ למעשה לא עברו ל' יום מראיתו הראשונה. אך לגבי ברכת 'מחיה המתים' ושהחיינו על ראיית חברו, הרי קיי"ל בשו"ע שזה רק על חברו שחביב עליו הרבה והוא שמח בראיתו, - וא"כ יש לדון ולומר, שאין הגדר שחז"ל תיקנו בזה ברכה על הראייה גרידא כשאר ברכות הראייה, אלא יש לדון שחז"ל תיקנו את הברכה על השמחה שהוא שמח בראיית חברו. וא"כ יש מקום לומר, שכיון שהברכה הינה על השמחה, א"כ יתכן שמה שהאחים ראו את יוסף ביום האתמול בעת שלא הכירוהו, לא הי' זה נחשב כראייה לגבי זה שיפסידו מחמת כך את הברכה, כיון שבברכת מחיה המתים ושהחיינו גדרי הברכה אינם קבועים על ראייה גרידא,

והנה במדרש רבה (צג ח) מובא שכשאמר להם יוסף "אני יוסף", פרחו נשמתן שנאמר ולא יכלו אחיו וגו', ולפי דברי הפרקי דרבי אליעזר (פרק ל"א) שמי שקם לתחיה מברך "מחיה המתים", נמצא שכאן יכלו לפטור בברכה זו גם את חובתם לברך על ראיית יוסף.

גם אם תחפש ותמצא את האוצר, אין יחס שווה בין העמל בחיפוש האוצר לבין הערך של האוצר.

ג. הקב"ה גזר שהפרנסה שלך תהיה יחסית למאמץ. הקב"ה גזר שאם תתאמץ הרבה תקבל הרבה. אם תתאמץ מעט מקבל מעט.

לעניות דעתנו אין בו משום חסרון בטחון ואמונה, דדבר פשוט דמה שהוא בטבע העולם, כזקנה, ונשואי בניו ובהגיעו לזה אינו לפי כוחותיו להכין כל הנצרך לו אז כזה מצוה להכין בעוד מועד כדי שלא יצטרך לבריות, ואף על פי שאמת לאמיתו דמי שהוא במדרגת בטחון אמיתית בלי שמשטה את עצמו יכול להשליך על ה' כל יתרו והוא יעמוד לו בעת דחקו ויזמין לו פרנסתו והצטרותו בדרך נס פלא, ועי"ז כ' ברוך הגבר אשר

"הבקר אור והאנשים שלחו המה וחמוריהם" (מ"ד ג)

רשב"י בספר הזוהר (ח"א קצג) מקשה שכיון שהם הלכו מדוע התורה צריכה לכתוב שגם חמוריהם הלכו, ועיי"ש מה שכתב בזה.

וכתב בספר קהלת יצחק לבאר הדבר בשם רבי אליעזר יצחק זצ"ל חתנו של הגרי"ח מוולוז'ין זצ"ל, על פי הגמרא במסכת תענית (דף כד ע"א) שלרבי יוסי דמן יוקרת היה חמור שעומד להשכרה לעבודה, ובכל סוף יום עבודה היו שמים עליו את התשלום והיה חוזר לבית אדונו, ואם היו

"ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף העוד אבי חי ולא יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו מפניו" (מה ג)

האם כאשר יוסף נתוודע לאחיו השבטים, השבטים בירכו אז את ברכת 'מחיה המתים' על הראייה של יוסף, - וכמו שכתב מרן בשולחן ערוך (או"ח סימן רכה סק"א): הוואה את חברו לאחר שלושים יום אומר שהחיינו, ואחר שנים עשר חודש מברך מחיה המתים, והוא שחביב עליו הרבה ושמח בראיתו, - וכתב מרן הכהן הגדול מאחיו במשנה ברורה (שם סק"ד) כאשר מברך 'מחיה המתים' אינו מברך 'שהחיינו'. או דילמא שהאחים לא יכלו לברך עליו אז ברכת מחיה המתים, מכיוון שהם כבר ראו את יוסף לפני כן ביום הקודם, שהרי הם ישבו וסעדו עמו אז יחד, וא"כ אולי הם הפסידו את הברכה, כיון שלא עברו י"ב חודש בין הראיות, וגם שהחיינו אולי לא יכלו לברך, כיון שלא עברו שלושים יום בין הראיות. ואע"פ שביום האתמול הם לא ידעו שהוא יוסף, והם לא בירכו עליו אז 'מחיה המתים', אך מ"מ יש לדון שהם הפסידו את הברכה, והוא על פי מה שצייד הביאור הלכה (סימן ריח בד"ה במקום הזה) לגבי ברכת 'שעשה ניסים', שמי שלא בירך בראייה הראשונה, שוב אינו מברך בראייה השנייה אם אכתי לא עברו שלושים יום, עיי"ש ואכמ"ל. ומאידך יש מקום לדון, דכיון דבראייה שראו את יוסף ביום האתמול, הם לא ידעו שהוא יוסף אחיהם, א"כ אולי לענין ברכת מחיה המתים ושהחיינו, אין ראייתם שראו את יוסף ביום האתמול נחשבת כראייה לענין זה שיפסידו מחמת כך את הברכה ולא יוכלו לברך בראייה השנייה, בעת שנודע להם שהוא יוסף אחיהם, וה"ה נמי בנידון הראשון, דיש לדון שאין ראיית האוהבים ביום הראשון נחשבת כראייה לענין זה שיפסידו מחמת כך את הברכה.

ובספר שער העין (עמוד רפז) כתב לדון, לגבי מי שראה חכם מחכמי ישראל, שהרי הדין הוא שעליו לברך עליו 'ברוך... שחלק מחכמתו ליראיו', - והרואה לא ידע שהאדם העומד לפניו הינו 'חכם' שצריך לברך עליו, ולכן הוא לא בירך עליו בראיתו הראשונה. ולאחר כמה ימים נודע לו, שהאדם הנ"ל הינו חכם מחכמי ישראל, שצריך לברך עליו 'ברוך שחלק', - וקעת בתוך שלושים יום לראייה הראשונה הוא רואה אותו שוב, - האם יוכל לברך עליו כעת 'ברוך שחלק מחכמתו ליראיו', או

לאחר מספר שנים של הדפסת והפצת עלון זה בארץ ובחו"ל, פאחר והוצאת העלון כרוכה בהוצאות כספיות גדולות, לצערנו הרב אנו נאלצים לצמצם מאוד את כמות הדפסת והפצת העלונים. מעוניין לזכות את הרבים? אתה יכול בשמחה להדפיס עלון זה בשלמותו ולהפיצו באזור מגורך. ניתן לעזור בהוצאת והפצת העלון ולהקדיש עלונים לזיכוי הרבים לבריאות אוישר נחת זש"ק ולע"נ קרובים וידידים. הפענויין להיות שותף בהוצאת העלון ולזכות את הרבים וכול לפנות לטלפון: 052-814448 ניתן ולהיות שותף בזיכוי הרבים ולתרום בביט בטלפון: 052-8144488